

Kis Krisztián Bálint

Erdély bombázógépek célkeresztjében 1944-ben

In memoriam Király Csaba

I. Bevezetés

E tanulmány célja, hogy széles horizontú képet adjon a második bécsi döntéssel 1940-ben Magyarországhoz visszacsatolt észak-erdélyi városok, valamint a vissza nem tért dél-erdélyi célpontok ellen a szövetségesek által 1944 folyamán végrehajtott légitámadásokról. A két területet ugyanis nemcsak földrajzi, hanem (had)történeti szempontból is összetartozónak tekintjük. A tárgyalt, akkor Magyarországhoz tartozó városok nyugatról kelet felé haladva a következők: Nagyvárad, Nagykároly, Szatmárnémeti, Nagybánya, Kolozsvár, Máramarossziget, Marosvásárhely és Szászrégen. A bombázások ismert időtartama közel fél év, napra pontosan az 1944. június 2-a és november elseje közötti időszak. A légi hadieseményeket amerikai bombázógépek nyitották meg, szovjet harci repülőgépek folytatták, és végül román gépek zárták le. A légi akciók és következményeik hadtörténeti ismertetése és a vonatkozó civil emlékezet az időrend síkját követi, ezen belül érintett településenként haladunk.¹ Jelen tanulmány ugyanakkor

nem egyszerű szintézis – eredetiségét az adja, hogy a 80. évfordulói tartalmaz újabb visszaemlékezéseket, további történeti adatokat és megemlékezésekről szóló beszámolókat.

A magyar állam területe a második világháborúba való belépés előtt bekövetkező területi gyarapodások révén 93 ezer km²-ről a Központi Statisztikai Hivatal 1941. évi jelentése szerint 172.149 km²-re nőtt, lakosainak száma 7,6 millióról 14.669.128 főre gyarapodott. A megnövekedett ország területére ledobott bombamennyiséget azonban *csak* az amerikai légierő (USAAF) részéről ismerjük, mely összesen mintegy 26.422 tonna bombát tesz ki.² Az összes többi – vagyis szovjet és román – bombázógép által ledobott bombamennyiséget mind a mai napig *nem* ismerjük, de bizonyosan nagyságrendekkel növelné meg az

kozik. A szárazföldi hadműveletek hadtörténetére nézve alapos áttekintés Ravasz István: Erdély ismét hadszíntér 1944. Szovjet–német és román–magyar párhuzamos háború Magyarországon. Budapest, 2002. 344 oldal, jegyzetekkel, forrásokkal, helységnevmutatóval, térképekkel és válogatott képanyaggal.

² Összehasonlításképp: jugoszláviai célpontokra több mint 24 ezer tonna, osztrák célpontokra több mint nyolcvanezer tonna, a Román Királyság területére azonban jóval kevesebb bomba zúdult. In: Pataky Iván–Rozsos László–Sárhidai Gyula: Légi háború Magyarország felett. 2. kötet. Budapest, [1992.] 300–301. p.

¹ A dolgozat kizárólag a légitámadásokkal és azok messze ható következményeivel foglalkozik.

ismert (amerikai) adatokat. A teljeség kedvéért megemlíjtük még, hogy Magyarország területén az első, szövetségesek által végrehajtott légitámadásra a főváros, Budapest ellen 1944. április 3-án került sor.

A szövetséges légierő döntően két szárazföldi hadművelet előkészítésére, illetve biztosítására támadt észak-erdélyi célpontokat. Ilyen hadművelet volt az 1944. június 6-i normandiai partaszállítás előkészítése, majd augusztus 20-a után, a román kiugrás nyomán a szovjet Vörös Hadsereg előretörésének légi biztosítása Románia és a Balkán-félsziget területén. Magyarország „elméletben” föl volt készülve a légitámadások sorozatára – az igazság azonban az, hogy a gyakorlati védekezésnek nem voltak meg a tárgyi feltételei. Ráadásul Észak-Erdély a magyarhoni légvédelem leggyengébben védett területe volt. Érdekességként tegyük még hozzá: az amerikai bombázógépek határozott céllal bombáztak ipari, közlekedési és katonai célpontokat, míg a szovjet légitámadásokról ez egyáltalán nem mondható el. Talán azzal magyarázhatók a szinte találmányra kiválasztott célpontok elleni támadások, hogy ezzel a szovjetek célja inkább a pánik- és félelemkeltés, azaz a lélektani hadviselés volt.³

³ Pataky Iván: Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben. (Kivonat.) In: ACTA – 1997 (Acta Hargitensia IV, aluta – XXI). A Csíki Székely Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve. Fel. szerk.: Kónya Ádám. Szerk. és gondozta: Boér Hunor. Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy, 1998. 299–312. p. Internetes változat: http://www.szekelyfoldert.info/acta1997_regeszt014.html A letöltés ideje: 2016. június 27.

II. Erdély bombázása

A jelentősebb magyarországi pályaudvarokat 1944. június 2-án reggel érte az első és egyúttal legsúlyosabb légitámadás az amerikai és a szovjet főparancsnokság által előkészített „Frantic Joe” nevű hadművelet keretében.⁴ Tanulmányunk szempontjából az a fontos, hogy a 15. AAF⁵ 49. és 55. Wingje⁶ tervszerűen bombázta a nagyváradi és a kolozsvári vasútállomás mellett a piskitelepi (Simeria, Dél-Erdély) pályaudvart is.

Nagyváradon 8 óra 59 perckor kezdődött a bombázás. Az akció végrehajtója az 5. Wing egyik köteléke (483. BG) volt, mely 26 vagy 27 db B–17-es bombázógépből⁷ állt. (A másik kijelölt kötelék eltért útvonalától, végül nem találta meg a várost, ezért a tiszántúli Püspökladányt és Debrecent bombázta.) A váradi célpontok a következők voltak: a vasútállomás és környéke, a Nilgesz-telep, a vasúti hidak, a csen-

⁴ Tulajdonképpen ez volt a második világháború folyamán az első közös, szorosan összehangolt hadművelet, amely 1944. június 2–11. között zajlott és célpontjai kifejezetten a magyarországi pályaudvarok voltak.

⁵ Az Amerikai Légi Hadsereg betűrövidítése.

⁶ A wing (szárny) repülőosztályt jelent, mely három repülőszázadból áll.

⁷ Az amerikai Boeing B–17 Flying Fortress „Repülő Erőd” az USA világháborúba való belépésétől a háború végéig került bevetésre. Az angol légierő is gyakran használta. Az utolsó sorozatban gyártott B–17G típusú hajtóműve négy 1200 LE-s Wright GR-1820-97 Cyclone kétsoros csillagmotor. A gép szárnyfesztávolsága 31,64 m, hosszúsága 22,26 m, magassága 5,8 m. Tízfős személyzettel repült, legnagyobb sebessége 480 km/h (9150 m-en). Hatótávolsága 2960 km, fegyverzete 13 db 12,7 mm-es géppuska és legfeljebb 7850 kg bombateher. In: Munson, Kenneth: A második világháború repülőgépei. A hadviselő felek valamennyi repülőgépe. Budapest, 1994. [48]–50. p.

dőrlaktanya és a közkórház. Összesen mintegy 260 bombát dobtak le a támadó repülőgépek. A vasútállomásra és környékére mintegy hatvan tonna bomba zúdult. A bombázók pontosan céloztak. A pályaudvar és a csendőrlaktanya épülete több telitalálatot is kapott. A város halálos áldozatainak száma 97 fő volt. A bombázás következtében elhunytak száma a súlyos sebesültek miatt később 105 főre emelkedett.⁸ A felekezeti anyakönyvekbe összesen 81 áldozatot jegyeztek be, életkori megoszlásuk négy hónapos kortól 76 éves korig terjed.⁹ A római katolikus székesegyház irattárában őrzött *Historia domus*ban dr. Lestyán Endre teológiai tanár és plébános „városunk fekete péntekje”-ként írta le a tragikus eseményt, annak lélektani és fizikai hatásaival együtt: „...vérfa-gyasztóan megszólaltak a szirénák... Csakhamar megtelt a mi óvóhelyünk is... sóhajtozó, remegő lakosokkal. A 9

órás káptalani mise elmaradt, a székesegyházat is kiürítették. Csakhamar halottuk a rémes dörrenéseket, az iszonyú detonáció, a hatalmas légnyomás még a kb. 6–7 méter vastagságú földréteggel fedett pincénkben is repedéseket okozott... alig jöttünk fel az óvóhelyről..., amikor újabb légiveszélyt jelentett a rádió, 11 óra körül újra le kellett menni az óvóhelyre és ott voltunk fél 2-ig délután. Újabb bombázás ezalatt nem történt... Este fél 11-kor megint volt légiriadó, [de] szerencsére nem bombáztak. Valószínűleg orosz gépek repültek át az országon északról Szerbiába. Éjjel 2-kor jöttek vissza, de ekkor nem kellett lemenni az óvóhelyre.”¹⁰ A tragikus eseményeket ezen az óvóhelyen átvészelőik közül – visszaemlékezésük révén – több személyt ismerünk név szerint, így Mattyasovszky Adélt, Stoff M. Zitát és dr. Sípos Gyulát is.¹¹

Az 1929-ben született Pásztai Ottó szemléletes visszaemlékezése hiteles és megrázó képet ad a bombázás utáni percekéről: „Félelmetes volt a bombák robbanása, a föld rázkódása, noha azt tapasztalhattuk, hogy tőlünk távolabb hullottak le. Üvegek csörömpölése, házak omlása, majd minden elnémult, szinte halotti csend borult a városra, talán egy-két percig, vagy addig sem, s utána felhangzott mindenhonnan a kétségbeesett kiabálás, zokogás, az egymást keresők segélyhívása, az óvóhelyek beomlása következtében betemetett emberek segélykérése, jajgatása, általános fejvesztettség városzerte.”¹² A másnapi *Historia domus*-bejegyzés

⁸ Mészáros Tímea: Várad felett ezüstmadarak szárnyán érkezett a halál. Internetes forrás: http://foter.ro/cikk/20140916_meszaros_timea_varad_felett_ezustmadarak_szarnyan_erkezett_a_halal A letöltés ideje: 2016. június 27.

⁹ Az áldozatok a következőképpen oszlanak el a felekezeti halotti anyakönyvekben: az Olaszi Református Egyházközségben 21, az Olaszi Római Katolikus Plébánián öt, a Római Katolikus Székesegyházban 13, a Réti Református Egyházközségben húsz, az Újvárosi Református Egyházközségben egy, az Evangélikus Egyházközségnél három, az újvárosi Szent László Római Katolikus Plébánián 18 áldozatot jegyeztek be. In: A bombázások hatvanadik évfordulója alkalmából megjelent Jóna Piroška: Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál. Nagyvárad bombázása 1944-ben. Partiumi füzetek 34. Nagyvárad, 2004. 107–112. p. táblázatai. Internetes változat az Erdélyi Magyar Adatbank honlapján: https://adatbank.ro/html/cim_pdf2635.pdf A letöltés ideje: 2023. június 27.

¹⁰ Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál, 5–6. p.

¹¹ Uo., 78–80, 87. p.

¹² Uo., 74–75. p.

tanúsága szerint: „Még mindig folyik a mentési munka az összeomlott házak alól... a lakosság idegeit rettenetesen megviseli az állandó izgalom.”¹³

Napokkal később, június 5-én délután közös egyházi–világi szertartás keretében helyezték végső nyugalomra a bombatámadás halálos áldozatait, összesen 69 koporsóban, a Rulikovszki úti temetőben. A katolikus szertartást dr. Fiedler István püspök végezte, majd a református egyház részéről Csernák Béla lelkipásztor kapott szót. Thurmezey Sándor evangélikus esperes, majd Ilutza görögkatolikus esperes megemlékező beszéde következett. A görögkeleti egyház részéről Popovicu Vazul esperes szólalt fel. Végül vitéz Rajnay Károly, Bihar vármegye és Nagyvárad főispánja intézett szónoklatot a megrendült megjelentekhez. Az egyforma, barna fából készült, virágokkal beborított koporsókban összesen 84 hősi halott maradványait temették el. Megjelentek a város elöljárói, a katonai hatóságok, valamint a civil szervezetek és a helyi egyesületek képviselői is. A kegyeletteljes szertartás mintegy két órát vett igénybe. „Míg a temetés tartott, a városban minden üzletet, nyilvános helyet bezártak, este sem a mozikban, sem a színházban előadás nem volt, s az éttermekben is elhallgattott a zene.”¹⁴

Június 6-án „este első alkalommal nem szólalt meg a sziréna, zavaró repülés se volt, úgyhogy péntek óta először pihenhattunk nyugodtan egész éjszakán át.”¹⁵ A *Bihari Hírlap* június 10-i számának tanúsága szerint: „A

város lakossága a légitámadás alatt a legfegyelmesebben viselkedett, de kivette részét a bombatámadás után megindult mentési munkálatokból is. A magyar és német katonai osztagok, tűzoltók, légó romeltakarítók, leventecsapatok azonnal a riadó lefűvése után a bombázott helyekre siettek, s a legnagyobb igyekezettel teljesítették emberbaráti kötelességüket. A lakosságra nagyon jó hatást tett az együttérzés, szeretet és önfeláldozó gondoskodás, amit a mentés során tapasztalt.”¹⁶ A fölmérhetetlen pusztításra példa egy nagycsalád tragédiája, amely a *Bihari Hírlap* június 17-i számában jelent meg: a Czirják „család 11 tagja együtt lakott a kis családi házban, az egyik lakótelepen. A házat telitalálat érte, a család tíz tagja elpusztult, csak a 92 éves nagyapa, Czirják Antal maradt életben.”¹⁷ A június 15-i polgármesteri jelentés, illetve a *Bihari Hírlap* június 24-i számának tanúsága szerint a légitámadás következtében romba dőlt 159 lakóház és mintegy 840 lakóépület rongálódott meg súlyosan. A korabeli újságok tehát folyamatosan és bő terjedelemben foglalkoztak a súlyos légitámadással, a következményekkel, illetve a romeltakarítással – a legapróbb részletekig. A példaértékű összefogás és a bombakárosultak anyagi és erkölcsi segítése, támogatása például napirendben maradt a későbbiek folyamán is.

A „kincses város” mint Kelet-Magyarország fontos vasúti csomópontja a légi támadó hadműveletben ugyancsak kiemelt helyen szerepelt. Kolozsvárott a légiriadó szirénája jú-

¹³ Uo., 6. p.

¹⁴ Uo., 7, 15–22. p.

¹⁵ Uo., 7. p.

¹⁶ Idézi: Uo., 26. p.

¹⁷ Idézi: Uo., 30. p.

„Légoltalom vigyázz, Várad, Várad!”
A Nagyváradot ért 1944. június 2-i légitámadás a szövetségesek által készített fényképfelvétel (Forrás: Fortepan)

nius 2-án, a „szomorú pénteken”¹⁸ reggel 9 órakor (más adat szerint 9 óra 2 perckor) bűgött fel. A 9 óra 14 (más adat szerint 15) perckor kezdődő légitámadás során a bombaszőnyeg betérítette a kolozsvári pályaudvart és környékét. Az akció végrehajtója az 55. Wing volt, mely mintegy 150 db B-24-es bombázógépből¹⁹ állt. A le-

dobott bomba mennyisége 282 tonna volt. A vasútállomás, több országosan is jelentős gyár és katonai épület teljesen elpusztult vagy megrongálódott. A Dermata Művek Bőr- és Cipőgyár Rt. területére 36 db ötszáz font²⁰ súlyú rombolóbomba esett. Ez volt az akkori Magyarország legnagyobb cipőgyára és második legnagyobb bőrgyára. A kár elérte a kétmillió pengőt. A helyreállítás több mint negyedévet vett igénybe. 19 db nagyméretű rombolóbomba pusztította el a Magyar Általános Gyufaipari Rt. kolozsvári gyárát, mely addig az országos gyufatermelés negyedrészt adta.²¹ Találat érte az európai hírű Marianum leánynevelő intézet mellett a Református Kórházat, az ortoped kórházat, a Magyar utcai Honvéd Élelmező Raktárat, valamint a MÁV-műhelyeket is. A polgármesteri jelentés szerint összesen 362 polgári lakos, 32 magyar honvéd és 65 német katona életét követelte a légicsapás. A képet tovább árnyalja, hogy egy német hadi sebesülteket szállító vonat nem sokkal a támadás előtt gördült be a vasútállomásra. Az *Ellenzék* című lap 1944. június 15-i száma közölte más hivatalos

¹⁸ A drámai eseményről, a kolozsvári bombázás hetvenedik évfordulója alkalmából, külön kötet jelent meg: Asztalos Lajos–Papp Annamária: 1944. június 2. – Kolozsvár bombázása. Kolozsvár, 2014. 288 p. Néhány évvel később, a 75. évfordulóra fényképalbum is napvilágot látott: Papp Annamária–Rohony D. Iván: Megsebzett Kolozsvár. A Fotofilm műhely fényképalbuma az 1944. június 2-i amerikai bombázásról. Kolozsvár, 2019. [2020.] 128 p. (Román nyelvű kiadás: Kolozsvár, 2021. 136 p.) A tanulmány írója ezúton is kifejezi köszönetét Papp Annamária kolléganőnek amiért rendelkezésre bocsátotta mindkét könyv elektronikus változatát.

¹⁹ Az ugyancsak amerikai gyártmányú Consolidated B-24 Liberator az USA, Nagy-Britannia és a Brit Nemzetközösség fegyveres erőinél sokrétű feladatkört látott el. Bombázó, utas- és teherszállító, üzemanyag-szállító, tengeri, illetve tengeralattjáró-felderítő és -elhárító

gépként egyaránt alkalmazták. Ez volt a második világháború alatt a legtöbbet gyártott amerikai repülőgéptípus. A B-24J típus, melyből jó néhányat fotófelderítő géppé alakítottak át, az F-7 megkülönböztető jelzete kapták. Ennek a típusnak a hajtóműve négy 1200 LE-s Pratt&Whitney R-1830-65 Twin Wasp kétsoros csillagmotor. A gép szárnyfesztávolsága 33,55 m, hosszúsága 21,16 m, magassága 5,49 m. Tizenkét fős személyzettel repült, legnagyobb sebessége 480 km/h (9150 m-en). Hatótávolsága 3360 km, fegyverzete tíz 12,7 mm-es géppuska és 2275 kg normál bombateher, mely rövid távú bevetésnél elérhette az 5450 kg-ot is. In: A második világháború repülőgépei, 61–65. p.

²⁰ Egy font = kb. fél kg

²¹ Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben

adatokat. Eszerint a halálos áldozatok száma 342, a sebesülteké négyszáz fő volt.²² Mezei Gyula közlése szerint a halottakat – pontosabban az emberi maradványokat – kosarakban vitték az új zsidó temetőbe. Teljesen tönkrement 327 földszintes és 58 emeletes ház (összesen 385 lakóépület), melynek következtében 2434 lakos vált hajléktalanná. A könnyebben megrongálódott (helyreállítható) házak számát földszintes épület esetén 792-ben, emeletes ház esetén 68 épületben állapították meg.²³ Az elpusztult házak számát tekintve megfontolandó, hogy több lehetett a halálos áldozatok száma. Akár egész családok is a romok alatt rekedtek és ott lelték halálukat. Mindenesetre a pánikba esett lakosság rémhíreket kezdett terjeszteni.²⁴ „Nagy félelem vett erőt az embereken, nem mertek járni az utcán.”²⁵ A pusztítás jelentős mértékének oka, hogy a vasútállomás körül négy hullámban, mintegy 50 perc időtartamban történt a légitámadás. Az első két hullám során ugyanabban a 600–700 m-es sávban taroltak a bombák, mintegy öt km hosszúságban. A másik két hullámban mintegy másfél km-en másik sávszélességben, másfél-két km hosszban pusztítottak a bombázógépek. A szőnyegbombázás

során ledobott bombák száma összesen több mint 1200-ra tehető. A bombák közül ötven nem robbant föl – ezeket a honvédség tűzszerészei hatástalanították. Az összes anyagi kár meghaladta a harmincmillió pengőt.²⁶ Meglepő, de a korabeli visszaemlékezések közös pontja a ragyogó napsütéssel induló nap. Ugyanakkor néhány adattal rendelkezünk a légvédelemmel kapcsolatban is. Nagy Károly szerint három légvédelmi ágyú volt szétszórva a város területén: az egyik a vasútállomásnál, a Kerekdomb felé vezető hídnál; a másik a Kerekdomb tetején; a harmadik a Vágóhid mögött.²⁷ A földi légvédelem, a kis létszámú légvédelmi ütegek formájában tehetetlennek bizonyult. Sőt: a Vágóhid téren tüzelő üteg nem tudott kárt okozni a támadó repülőgépekben, a lehulló bombák azonban itt is megöltek több tüzért. Egy másik légvédelmi üteg a Széna téren teljesített szolgálatot. Ennek egyik tagjától, Istvánffy Jánostól tudjuk, hogy a gépek akkora magasságban repültek, hogy a 4000 m-es hatótávolságú légvédelmi ágyúk lövedékei nem érték el őket. Vagyis a támadó bombázógépek mintegy 5000–6000 m magasságban repülhettek. A gépágyúk egyébként összesen 64 lövést adtak le. A légi légvédelemre sem lehetett számítani. A közeli szamosfalvi katonai repülőtér gépeit nem vetették be, a csillaghegyi tábori reptér gépeit is inkább bevontatták a lombos fák alá.²⁸ Nyilvánvalóan ennek az lehetett az oka, hogy az 1944. március 19-én német megszállás alá került Magyarország

²² Végh József: A Kolozsvárt ért terrortámadás szomorú statisztikája. Idézi: 1944. június 2. – Kolozsvár bombázása, 243–247. p.

²³ Az adatokat és a visszaemlékezést idézi: Asztalos Lajos: Ma 66 éve bombázta Kolozsvárt az amerikai légierő. In: Szabadság, 2010. június 2. Internetes forrás: <http://www.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/article,PMainArticleScreen.vm/id/2359> A letöltés ideje: 2016. június 27.

²⁴ 1944. június 2. – Kolozsvár bombázása, 24. p.

²⁵ Diószegi Anna visszaemlékezését idézi: Megsebzett Kolozsvár, 57. p.

²⁶ Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben

²⁷ Idézi: Megsebzett Kolozsvár, 99. p.

²⁸ Ma 66 éve bombázta Kolozsvárt az amerikai légierő

teljes légiereje felett kizárólag a német haderő rendelkezett, és más – nem magyar védelmi – célokra kívánták fölhasználni a magyar repülő alakulatokat. Azt is tudjuk, hogy a bombázás utáni napokban is majdnem minden este volt zavarórepülés.²⁹ Ebben az időszakban a bombázás túlélői részére a Petőfi utcán népkonyhát állítottak föl, amit „a város gyomraként” emlegettek. Itt naponta 1500–1800 adag ebédet és vacsorát osztottak szét.³⁰ Illyés Gézától azt tudjuk, hogy nem sokkal a légitámadás után a vasútállomásnál romeltakarítás címén kapott „egy ruháskosarat, s abba kellett összeszedni az emberi maradványokat, véres testcafatokat.”³¹ A borzalmas utómunkálatoknál maradványszerűen, Dózsa Sándor a következőképpen emlékezett vissza: „Napokig jártunk a romeltakarításhoz. Vizes zsebkendőt kötöttünk az orrunk meg a szánk elé, mert a nyári melegben a hullák nagyon hamar oszlásnak indultak. Klórmésszel próbálták a környéket fertőtleníteni. Hosszú hetek, hónapok teltek el, mire a romokat el tudták takarítani... A Kőváry-telepen, a kis földszintes házak között volt a legnagyobb a pusztítás. Ott hetekig csak gyalog lehetett közlekedni. A későbbi esőzések következtében a bombatölcserék megteltek vízzel, mindenütt pocsoló volt, mocskos vizükben testek cafatjai mindenütt.”³²

Romeltakarításon részt vevő kolozsvári magyar levették és honvédek (Forrás: 1944. június 2. – Kolozsvár bombázása, 109. p.)

A bombatámadás áldozatait a városi hatóság eredetileg már másnap, június 3-án kívánta eltemettetni. A szervezők azonban kénytelenek voltak az időpontot két nappal későbbre tenni, mert egy nap alatt nem sikerült minden halottat azonosítani. A légitámadás következtében elhunytakat a város saját halottjának tekintette, és gondoskodott a temetésükről – a Házsongárdi temetőben, a Hősök temetőjének közelében, valamint a Kardosfalvi temetőben. Június 5-én délután négy órakor a város valamennyi harangja megkondult és a Házsongárdi temetőben megkezdődött a gyászszertartás, a Kardosfalvi temetőben pedig egy órával később vette kezdetét a kegyeletteljes búcsúztató.³³ A katonai és a polgári hatóságok képviselői, valamint nemzeti és felekezeti hovatartozástól függetlenül a város lakossága is nagy számban képviseltette magát. Az *Ellenzék* 1944. június 6-i számában olvashatunk arról, hogy a Házsongárdi temetőben a római katolikus gyászistentiszteletet dr. Baráth Béla prelátus-kanonok végezte, majd görög-

²⁹ Jeneyné Lám Erzsébet (Koszinka) 1944. június 7-én kelt levelét idézi: 1944. június 2. – Kolozsvár bombázása, 91–92. p.

³⁰ Estilap. 1944. június 7. Idézi: Megsebzett Kolozsvár, 34. p.

³¹ 1944. június 2. – Kolozsvár bombázása, 92. p.

³² A Szabadság 2004. június 2-i számából idézi: 1944. június 2. – Kolozsvár bombázása, 46–49. p.

³³ 1944. június 2. – Kolozsvár bombázása, 141–143. p.

katolikus gyászszerartás következett. Ezután Biró Mózes hídelvei református lelkész mondott gyászbeszédet, az unitárius egyház nevében pedig Székely Gyula lelkész. Az evangélikus egyház nevében Járosi Andor főesperes magyarul, Albert Richárd esperes németül tartott egyházi búcsúbeszédet. Végül a görögkeleti egyház lelkésze búcsúzott a hősi halottaktól. A város közönsége nevében dr. Vargha Lajos, Kolozsvár város főispánjának gyászbeszéde zárta a szerartást.³⁴ Ezt követően az újonnan és folyamatosan előkerülő holttesteket még napokon keresztül temették.³⁵

1944. június 2-a egyébként a magyar vasúttörténet igazi gyásznapja volt. A légitámadások következményeként az egész Kárpát-medence kelet–nyugati vasúti forgalmának egyik legfontosabb vonalát (Debrecen–Szolnok–Budapest) a hadművelet három teljes napra megbénította, és viszonylag hosszabb időre korlátozta a többi bombázott vasútvonal és vasútállomás át-bocsátóképeségét. Elmondható, hogy az akkori Észak-, Közép- és Kelet-Magyarország legtöbb nagy rendező pályaudvarát (a fínt említettekén kívül Miskolcot, Szolnokot³⁶ és Szegedet) a

légicsapás miatt súlyos károk érték.³⁷

Érdekes adalék, hogy a székelyföldi Háromszékről elszármazott Mikes-család egyik tagja, az 1942-ben a családdal együtt Kolozsvárra költözött Mikes Borbála visszaemlékezése szerint a június 2-i kolozsvári bombázás után a család légoltalmi bunkert épített Majális utcai bérlakásuk kertjében. A padozásra fenyődeszkát használtak.³⁸ Nyilván számos ilyen családi óvó „épitmény” is készülhetett nemcsak Kolozsvárott, hanem Erdély-szerete.

Az Észak-Erdélyt ért első nagy bombázások által kiváltott sokkhatás után mintegy másfél hónap telt el említésre méltó légi hadiesemény nélkül – természetesen a mindennapos váló átrepüléseket leszámítva. Augusztustól viszont döntően a szovjet légierő hajtott végre támadó légi akciókat – néhány román bombázással vegyítve.

Augusztus 17-én este, 21–22 óra között a Csík vármegyei Ditrót sújtotta légicsapással a szovjet légierő. Száz foszforos gyújtóbomba, tíz rombolóbomba zúdult magára a településre, és további rombolóbombát dobtak a helyi vasútállomásra. Kilenc ház és néhány mezőgazdasági épület teljesen kieggett. Egy helyi lakos megsebesült. Az állatállományt is jelentős veszteség érte. Ugyanekkor egy szovjet gép bizonyára eltéveszthette a célt, mert néhány gyújtóbombát a közeli Gyergyóremetére dobott le.

³⁴ A Hősök temetőjében és a kardosfalvi temetőben helyezték örök nyugalomra a Kolozsvár elleni angolszász terrortámadás áldozatait. Idézi: 1944. június 2. – Kolozsvár bombázása, 197–199. p. A Keleti Újság is ugyanezen napi lapszámában számolt be az eseményekről Kolozsvár eltemette a pénteki terrortámadás hősi halottait címmel. Idézi: Uo., 199–203. p.

³⁵ Uo., 143. p.

³⁶ A Szolnokot ért légitámadások történetét legszélesebb horizonton ld. Kis Krisztián Bálint: Szolnok vármegyeszékhely és vasútállomás bombázása 1944-ben. In: Katonai Logisztika. A Magyar Honvédség Logisztikai Központ és a Magyar Katonai Logisztikai Egyesület folyóirata. 25. évfolyam (2017.), 3–4. szám. 219–254 p.

³⁷ Légi háború Magyarország felett 2. 34–37. p.

³⁸ Csinta Samu: Erdélyi arisztokrácia – A bunker deszkaillata. Gróf biciklin. Internetes forrás: <https://noileg.ro/eletirta/erdelyi-arisztokracia-n-a-bunker-deszkaillata> A letöltés ideje: 2023. június 27.

Augusztus 19-én este, 21 órakor egyetlen szovjet éjszakai bombázógép a Maros-Torda vármegyei Palotailván, a német katonák elhelyezési körleténél három gyújtóbombát dobott le, de mind célt tévesztett.³⁹

Augusztus 25-én román gépek bombázták a nagyvárad repülőteret, melynek következtében számos Gigant szállító gép teljesen kiégett.⁴⁰

Augusztus 29-én a Szolnok-Doboka vármegyei Székelybethlenfalvára egy szovjet repülőgép nyolc kisebb rombolóbombát dobott le, csekély kárt okozva. Máramarosszigetet délelőtt 11 óra 5 perckor érte légítámadás. Egy szovjet gép egy ötven kg-os és egy száz kg-os bombát dobott le a városra. A száz kg-os bomba – a hivatalos jelentés szerint – nem robbant fel. A kisebb bomba következtében azonban négyen megsebesültek, egy ház összeomlott, négy megrongálódott.⁴¹ Szászrégent az amerikai légierő P-51-es gépei támadták, miközben ötven bombát dobtak le, mintegy tíz tonna mennyiségben.⁴²

Augusztus 30-án Nagyváradon búgott föl ismét a légiriadó vészterhes hangja. A 15. AAF alakulatába tartozó bombázógépek célpontja ezúttal a váradi repülőtér volt. Az akció célja nyilvánvalóan az volt, hogy az amerikaiak akadályozzák a német és magyar légierő tevékenységét.⁴³ Az akció során 20–25 német gépet gyújtottak föl, majd

továbbrepültek. Öt-hat halálos áldozatot követelt a légitámadás.

Augusztus 31-én délelőtt, 10 óra 5 és 20 perc között 16 db amerikai P-51-es „Mustang” vadászgép támadta a nagyvárad repülőteret. Az alacsonyán támadó gépek ismét felgyújtottak 15 német repülőgépet. A halálos áldozatok száma két fő, a sebesülteké hét volt.⁴⁴ Szászrégent is ezen a napon bombázták újra a 15. AAF kötelékei.⁴⁵ Ugyanezen a napon az Ojtozi-szoros környékét föltehetően szovjet gépek sújtották légitámadással.⁴⁶ A Maros-Torda vármegyei Radnótfáján a német, Lövéren a magyar tábori repülőteret támadták. Mindkét esetben a szovjetek számos repülőgépet semmisítettek meg, és sérültekről is érkeztek jelentések.⁴⁷

Szeptember 1-jén délelőtt egy kisebb amerikai kötelék a nagykarolyi vasútállomást bombázta. A pályaudvar melletti Erdélyi Olaj, Szappan és Vegyicikk Gyár két rombolóbomba-telitalát miatt súlyos károkat szenvedett. A kár meghaladta a 17 millió pengőt. Itt egy ember sérült meg.⁴⁸ A *Szatmármegyei Közlöny* aznapi számának tanúsága szerint a bombázógépek három hullámban támadtak, a fél 11 körül megszólaló légiriadó után néhány perccel. A kötelékek 30–35 db B-24-es bombázógépből álltak, és kétmotoros vadászgépek biztosították a légi akciót. Az első bomba a Tisztviseelőtelep környékére esett, aztán kezdődött a szőnyegbombázás, légiaknak és gyújtóbombák

³⁹ Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben, 306. p.

⁴⁰ Pásztai Ottó: A repülőtér. In: Nagyvárad ipartörténete. Partiumi füzetek 50. Sorozatszerk.: Dukrét Géza. Nagyvárad, 2008. 267. p.

⁴¹ Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben, 306. p.

⁴² Légi háború Magyarország felett 2. 304. p.

⁴³ Uo., 183. p.

⁴⁴ Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben, 304. p.

⁴⁵ Légi háború Magyarország felett 2. 182, 253. p.

⁴⁶ Uo., 250. p.

⁴⁷ Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben, 307. p.

⁴⁸ Légi háború Magyarország felett 2. 183. p.

formájában. „Hivatalos megállapítás szerint a pénteki légitámadás alkalmával 108 bomba esett Nagykárolyra.”⁴⁹ A légoltalmi szervezet gyengeségére utal, hogy a mentőegységeknek csak a harmadrésze jelent meg. Emiatt a környező Gencs és Kaplony község osztagait és a leventéket is beosztották szolgálatra.⁵⁰ Ugyanezen a napon Gyergyóremetére légiaknát dobtak le. Öten vesztették életüket.

Szeptember 3-án délelőtt Kolozsvárt érte újabb légitámadás. Ugyanezen a napon a Szolnok-Doboka vármegyei Ispánmezőre 11 rombolóbombával támadtak a szovjet repülőgépek. Számottevő kár nem keletkezett. Hét székely települést ért továbbá légitámadás: Balavásárra tíz rombolóbombát dobtak le, aminek következtében egy személy meghalt, 13 megsebesült. Az Udvarhely vármegyei Zetelakán gyújtóbombákkal hajtottak végre légitámadást. Ötven ház leégett, kettő volt a halottak, harminc a sebesültek száma. Légitámadás miatt Küküllőkeményfalván egy ház kiégett. Csíkmadarásra két rombolóbomba, Óradnára öt gyújtóbomba jutott. A Beszterce-Naszód vármegyei Telcs települést 12 nagytömegű rombolóbombával sújtották. A Maros-Torda vármegyei Teke községben a légitámadás következtében hatan meghaltak, heten megsebesültek. Sok ház és az iskolaépület is megsemmisült. Másnap, 4-én Bethlenre vetettek négy rombolóbombát. Itt négyen sebesültek meg.⁵¹

Szeptember 6-án (szerdán), ugyanazon a napon, amikor a magyar kormányzat elrendelte Székelyföld kiürítését, nem kevesebb mint 542 amerikai nehézbombázó indult Nagyvárad (és Nyíregyháza) pályaudvara ellen, illetve a Sebes-Körös vasúti hídjának, valamint a szebiai Leskovac térségében összevont német harckocsik és csapatok bombázására.⁵² Az időzítés napja valószínűleg nem véletlen, hiszen pont negyedik évfordulója volt annak, hogy a magyar csapatok 1940-ben ezen a napon bevették Nagyváradra és a második bécsi döntés értelmében – ismét – birtokba vették a várost. A légi támadó akció végrehajtói a 15. AAF kötelékei voltak.⁵³ A B-17-es repülőgépek 139 db bombát dobtak le a nagyváradai vasútállomásra és környékére, összesen 336,4 tonna mennyiségben.⁵⁴ Más adatok szerint a légitámadást 108 db B-24-es bombázógép hajtotta végre, miközben nem kevesebb mint 1249 db bombát oldottak ki. 10 óra 55 perckor szólaltak meg a légiriadót jelző szirénák, a légitámadás 11 óra 10 perckor kezdődött, és mintegy tíz percen át tartott.⁵⁵

Mindent egybevetve tény: ez volt Nagyvárad történetében a második és egyben utolsó szőnyegbombázás. Az eseménnyel és következményeivel kapcsolatban a váradai székesegyházi plébánia fent idézett *Historia Domus*ába Lestyán Endre plébános ezúttal többek között a következőket jegyezte be: „A nagyállomás volt a célpont, de az állomási épület ép maradt, azonban a fűtőház fele megsemmisült, 13 ha-

⁴⁹ 1944. szeptember: Szatmárnémeti és Nagykároly bombázása

⁵⁰ Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben, 305. p.

⁵¹ Uo., 307. p.

⁵² Légi háború Magyarország felett 2. 185. p.

⁵³ Uo., 253. p.

⁵⁴ Uo., 304. p.

⁵⁵ Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben, 305. p.

Az 1944. szeptember 6-i Nagyvárad elleni légitámadás rombolóbombái bevetés közben, a szövetségesek által készített fényképfelvételen (Forrás: Fortepan)

lottal, az Árpád vezér utat szőnyegbombázással a szó szoros értelmében megsemmisítették... óriási bombatölcsérek keletkeztek. Tönkrement a református imaház... a paplak és a[z]... épülő református iskola... Igen sokat szenvedett a Gillányi út is. A Székesegyházban a rettenetes légnyomás a hajó nagy ablakait törte össze, megsérült a szentélyben Szent László és Szent Erzsébet üdvképe is...” Az 1919-es születésű Hevesi Sándor nem tudott semmiféle légelhárító akcióról sem.⁵⁶ Ugyancsak Pásztai Ottó visszaemlékezéséből viszont tudjuk, hogy a helyi hadapródiskola légvédelmi ütegei megpróbáltak közbeavatkozni, de mire lőállásba kerültek, vége is lett a légitámadásnak. A kortárs hadapródok beszámolója szerint kb. 12–20

lövést adtak le, de a nagy magasság miatt eredménytelenül.⁵⁷ Ugyanakkor a szintén 1929-ben született Vesselényi Gyula Tibor beszámolójából tudjuk, hogy: „A szőnyegbombázás elültével egy magyar vadászgép is felszállt, de ez már csak a veszteség-felderítést szolgálta.”⁵⁸ Az áldozatok száma Lestyán szerint 160 polgári személy, valamint húsz magyar és német katona volt.⁵⁹ A felekezeti anyakönyvekbe összesen 88 név szerinti magyar áldozatot vezettek be, életkori megoszlásuk 17 hónapos kortól 72 éves korig terjed.⁶⁰ Ezenfelül az újságokban közzétett névsorok alapján számos román és más nemzetiségű polgári áldozattal is számolhatunk.⁶¹ Ráadásul Velence városrész vasútállomásán egy német katonai csapat is vesztegelt.⁶² Más adatok szerint 145 váradi polgár halt meg, közülük 41 még gyermekkorú volt. Ezenfelül meghalt 71 német katona, illetve ápolónő. A 87

⁵⁷ Uo., 76. p.

⁵⁸ Uo., 92–94. p.

⁵⁹ Jósa Piroska: Hatvan esztendeje, 1944. szeptember 6-án történt. In: Reggeli Újság, 2004. szeptember 6. Internetes forrás: <http://nagymarad.gportal.hu/gindex.php?pg=16300&nid=253171>. A letöltés ideje: 2016. június 27.

⁶⁰ Az áldozatok a következőképpen oszlanak el a felekezeti halotti anyakönyvekben: a Nagyváradhoz tartozó Velencei Római Katolikus Plébánián 32, a Velencei Református Egyházközségben 18, az Olaszi Református Egyházközségben 19, az Olaszi Római Katolikus Plébánián két, a Római Katolikus Székesegyházban hét, a Réti Református Egyházközségben hat, az Újvárosi Református Egyházközségben egy, az Evangélikus Egyházközségnél két, az újvárosi Szent László Római Katolikus Plébánián egy áldozatot jegyeztek be. In: Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál, 113–118. p. táblázatai

⁶¹ Jósa Piroska: Hatvan esztendeje, 1944. szeptember 6-án történt

⁶² Jósa Piroska: Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál

⁵⁶ Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál, 94–95. p.

sebesült közül 45-en kerületek kórházba. A légitámadás következtében 680 köz- és magánépület sérült meg, és a Körös vasúti hídja is súlyosan megrongálódott. 906 család (összesen 2718 lakó) vált hajléktanná.⁶³

Teljesen más szemszögből is ismerjük a tragikus következményeket. Az 1928-as születésű Madas Imre, későbbi radiológus főorvos részt vett a mentési és romeltakarítási munkálatokban. Az akkor negyedik osztályos főgimnazista barátjával, Bagi Lászlóval együtt jelentkezett közvetlenül a légitámadás után szolgálatra a tűzoltó laktanyában mint a gimnázium ún. életmentő csoportjának tagja. Emberfeletti feladatokat kaptak – embertelen körülmények között. Visszaemlékezésében három helyszínt emel ki – mindegyik kimeríti a borzalmak kategóriáját –, ráadásul mindezt még gyermekfejjel élte meg. Először olyan csoportba osztották be, melyet egy telitalálatot kapott házhoz irányítottak, melynek pincéjében eredetileg civil lakosok és német katonák voltak. „A parancs az volt, hogy a pincében levő törmeléket csomókba gyűjtsük össze... Az első pár lapát után olyasmit láttunk, amitől rosszul lettünk. Emberi kéz- és lábdarabok, szétroncsolt véres koponyák, béldarabok szanaszét. Részben a lábunk alatt, részben mellettünk...” A másik megrendítő látványhoz bevezetőül meg kell említeni, hogy az elektromos hűtőszekrények előtti korban a háztartási ún. jégszekrényekbe lovaskocsin hordták a jeget – felső és alsó polcon elhelyezett jégátlák formájában. A légitámadás következtében elhunytak

megnövekedett száma miatt ezeket a lovaskocsikat is halottak szállítására használták. „Egy édesanya, ölében két kis szőke gyermekkel, akik halottak voltak, támogatva az emberektől, vezették a kocsi felé. Egész úton ezt kiabálta: »Uram, ez a két kicsi gyermek mit vétett ellened és az amerikai állam ellen?« Majd a kísérők kiragadták kezéből a két gyermeket, és betették a jeges kocsi alsó részébe. Az anya összeesett, az ajtókat bezárták, a kocsi elindult.” A harmadik eset is egy telitalálatot kapott háznál esett meg. A pincéből, a beomlott óvóhelyről ugyanis kopogás formájában segélykérő jelek érkeztek – a bennrekedtek így próbáltak segítséget kérni. „Nekifogtunk óvatosan dolgozni, de a romokat minél jobban takarítottuk, annál jobban dőlt össze... Válaszok jeleinkre mind halkabbak és mind ritkábbak lettek, majd teljesen megszűntek...” A visszaemlékező kritikaként még hozzáteszi: az eredménytelen mentés oka a nem megfelelő irányítás-koordinálás, a képzettség hiánya, nem megfelelő szerszámokkal párosítva.⁶⁴ A légitámadás halottainak közös temetési szertartására szeptember 9-én került sor. A gyászszertartást – a júniusihoz hasonlóan – a Rulikovszki úti temetőben Fiedler katolikus püspök tartotta.⁶⁵ Az évszakhoz képest szokatlanul nagy meleg és a folyamatos légi veszély miatt szerény szertartást szerveztek.⁶⁶ Ennek ellenére aznap több ezren zarándokoltak el a hősi halottak sírjaihoz. A búcsúbeszédet a

⁶³ Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben, 305. p.

⁶⁴ Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál, 103–104. p.

⁶⁵ Uo., 37. p.

⁶⁶ Uo., 41. p.

város nevében Gyapay László polgármester mondta.⁶⁷ Ezután, szeptember 10-én kétszer, 13-án nem kevesebb mint négyszer, 15-én szintén kétszer volt légiriadó – szerencsére a bombázás elmaradt.⁶⁸

Szeptember 7-én a szovjet gépek ismét Ditrón a vasútállomást bombázták. 8-án Gyergyószentmiklósról hullott nyolc rombolóbomba. Ugyanezen a napon a Beszterce-Naszód vármegyei Borgóprundra hat bombát dobtak le, melynek következtében két magyar katona megsebesült.⁶⁹ 7-én vagy 8-án immár szovjet repülőgépek bombázták Nagyváradot.⁷⁰ Ugyanakkor ezekben a napokban a marosvásárhelyi vasútállomást is légitámadással sújtották.⁷¹ Az amerikai bombázásoktól eltérően egyébként a szovjetek általában kis kötelékekben (géppár, raj, esetleg század) hajtották végre légi támadó akcióikat. Éjszaka pedig – nyilván az ütközések elkerülése érdekében – egyesével repültek rá a célpontokra.

Szeptember 9-én Szászrégent bombázták szovjet harci repülőgépek.

Mivel Kolozsvár előterében már javában tombolt a tordai csata, a szovjet és részben a román légi tevékenység súlypontja is Észak-Erdély középső és nyugati területeire tevődött át. Dést szeptember 14-én bombázták először. Egy ember meghalt, három megsebe-

sült, az utászlaktanya súlyosan meg rongálódott. 21 óra 22 perckor a nagybányai MÁV állomás és a Hungária vegyipari gyár ellen hajtottak végre légitámadást a szovjetek.⁷²

Szeptember közepétől – mintegy két hét időtartamra – mindennaposá váltak a bombázások. 15-én Kolozsvárt és a szomszédos Szamosfalvát szovjet gépek sújtották légicsapással.⁷³ Ugyanezen a napon kétmotoros román bombázógépek támadást intéztek a Kolozs vármegyei Gyalu, Csucsra és Apahida községek ellen is.

Szeptember 16-án ismét román kétmotoros bombázógépek támadták két alkalommal is Kolozsvárt és Apahidát.⁷⁴ Csucsára és az Ugocsa vármegyei Halmira is hullottak bombák.⁷⁵ Ugyanezen a napon bombázták a Vörös Légierő gépei először Szatmárnémetit. A város életében ez volt a legpusztítóbb légitámadás, és ez volt az, ami a legtöbb halálos áldozatot követelte. Mintegy ezer, egyenként 250–500 kg súlyú rombolóbombát dobtak le a városra, melynek következtében találat érte a szatmárnémeti római katolikus püspöki palota épületét, a református Láncoz templomot és a református gimnázium tornacsarnokát is.⁷⁶ Emellett közel két-

⁶⁷ Új Nagyvárad, 1944. szeptember 11. Idézi: Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál, 48–50. p.

⁶⁸ Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál, 38. p.

⁶⁹ Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben, 307. p.

⁷⁰ Légi háború Magyarország felett 2. 250. p.

⁷¹ Történetek a fogságból – Hatvan székely hadifogoly –. Szerk.: Ferencz Imre. Csíkszereda, 1996. 122. p.

⁷² Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben, 306–308. p.

⁷³ Légi háború Magyarország felett 2. 250. p.

⁷⁴ Uo., 254. p.

⁷⁵ Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben, 308. p.

⁷⁶ Szatmárnémeti szőnyegbombázása. Ez volt a XIII. „Itthon” helyismereti vetélkedő témája 2012. október 27-én, melyen hét, általános, illetve középiskolás diákokból álló csapat mérte össze tudását. Internetes forrás: <http://www.frissujzag.ro/szatmarnemeti-szonyegbombazasa/> A letöltés ideje: 2016. június 27. Az 1945–1946 folyamán teljesen helyreállított református Láncoz-templomban egyébként

száz lakóház dőlt romba.⁷⁷ A légitámadás az esti órákban történt, miután 20 óra 15 perckor számos fűrtös világító-rakéta (ún. Sztálin-gyertya) jelent meg az égbolton. A légiriadó és a bombázás kb. 22 óráig tartott.⁷⁸ A szatmárnémeti püspöki palotának mintegy harmad-része összeomlott, maga alá temetve és megsemmisítve az alatta húzódó óvóhelyet is. Elpusztult a szeminárium Széchenyi utca felőli része, telitalálatot kapott a főbejárat mindkét oldala. A főbejárat előtt, a kövezeten is bomba robbant, „és egy 6–7 m széles és 2–3 m mély krátert okozott.” Egy másik bomba „közvetlenül az óvóhely, illetve a pincelejáró végén lévő falon robbant, ... oldalt érte a falat és úgy robbant fel, romba döntve az épületet az irodáig.”⁷⁹ A főbejáratnál balra található óvóhelyen tartózkodó 22 egyházi és világi személy, illetve szeminarista közül csupán egyikük – név szerint Tircsi István szeminarista – élte túl a légicsa-

1957 végén emléktáblát helyeztek el, a következő szöveggel: „Szilánkját őrzi ez az emléktábla annak a bombának, amely 1944. szept. 16-án este 10 órakor ezen a helyen hullott drága Sionunk falára, romhalmazzá változtatva templomunkat...” In: Szovjet bombázások a Kálvin téren. Internetes forrás: <https://szamos.ro/szovjet-bombazasok-a-kalvin-teren/> A letöltés ideje: 2024. december 26.

⁷⁷ Az 1944-es bombázásokra emlékeztek Szatmárnémetiben. Internetes forrás: http://erdely.ma/hitvilag.php?id=126913&cim=az_1944_es_bombazasokra_emlekeztek_szatmarne-metiben_video A letöltés ideje: 2016. június 27.

⁷⁸ 1944. szeptember: Szatmárnémeti és Nagy-károly bombázása. Internetes forrás: <http://www.hhrf.org/frissujzag/01sep/fu10918.htm> A letöltés ideje: 2016. június 27.

⁷⁹ A borzalom naplója. Emlékezzünk Szatmárnémeti bombázására – megszólalnak a túlélők. Internetes forrás: http://www.szatmar.ro/A_borzalom_naploja/hirek/52908 A letöltés ideje: 2016. június 27.

pást.⁸⁰ Megrázó erejű visszaemlékezéséből a következő sorokat idézzük: „A romok alatt a test megnyugodott. A halált várta. A lélek bízott, a kéz görcsösen szorította a rózsafüzért. Pillanatok alatt látta az ember a mérleget, bűneit, akarásait. Nem akartam élni, csak jóvátenni. Az első reménysugár után már pap is akartam lenni, a bűn ostora. Már kívántam élni. Próbáltam jelt adni kiáltással, de gyenge hangom nem hallották. De mégis egyszerre megálltak. Most kiáltottam. Meghallották.”⁸¹ Dobos János teológiatanár pedig a szatmárnémeti székesegyház melletti kanonoki ház pincéjében élte át a tragédiát. Beszámolójából tudjuk, hogy a légicsapás előtti napokban minden este volt zavarórepülés. „Egynéhány bomba is hullott elszórtan a városra: az állomás környékén és a Szamos partján

⁸⁰ A szatmárnémeti püspöki palota falán 2012. szeptember 16-án helyezték el először emléktáblát, melyen a 21 áldozat neve és egyházi vagy világi életben betöltött tisztsége, illetve tevékenységi köre olvasható. In: Az 1944-es bombázásokra emlékeztek Szatmárnémetiben. Azóta az emléktábla helyszínén hagyományra vált az éves megemlékezés, egyre szerényebb számú túlélővel, illetve általuk írott visszaemlékezés vagy alkalmi vers felolvasásával, egyházi és világi vezetők beszédével, nem ritkán túlélők anyaországi leszármazottainak szónoklatával, valamint koszorúzással. 2024-ben szeptember 15-ére esett a megemlékezés napja: Nyolc évtizeddel a pusztítás után megemlékeztek a szatmárnémeti püspöki palota bombázásáról és áldozatairól. Internetes forrás: <https://romkat.ro/2024/09/15/nyolc-evtizeddel-a-pusztitas-utan-megemle-kezes-a-szatmarnemeti-puspoki-palota-bombazasarol-es-aldozatairol/> A letöltés ideje: 2024. december 26.

⁸¹ A borzalom naplója, valamint idézi: Lokálhístorikák – Amikor bombák martalékává vált a város. Internetes forrás: <https://lokalhistoriak.blogspot.com/2019/09/amikor-bombak-martalekava-valt-varos.html> A letöltés ideje: 2024. május 1.

– a kaszárnya közelében –, de komoly légítámadás nem volt a város ellen. Többször dobáltak le a város fölé ún. világítórakétákat is, ami nagy izgalmat keltett... Már a vacsora alatt is volt zavarórepülés, s ezért igyekeztünk minél hamarabb befejezni azt és hazamenni.”⁸² Körtvélyesi M. Szimplicia nővér, a Páli Szent Vincéről nevezett Szatmári Irgalmas Nővérek rendtársnőjének beszámolójából azt tudjuk, hogy a helyi gimnáziumban német, az egyházi iskolában pedig magyar sebesült katonák voltak elszállásolva.⁸³ Vagyis a légítámadásnak ezek is lehetettek a célpontjai. Mindent egybevetve a bombázás halálos áldozatainak száma több száz fő volt.⁸⁴ A városlakók mintegy fele hajléktanná vált, az emberek pánikszerűen menekültek itt is. Voltak olyan koporsók, melyekre csak ennyi volt felírva, mert nem tudták a földi maradványokat azonosítani: „Ismeretlen nő” vagy „Ismeretlen férfi”. A helyi Kölcsey Ferenc Színházat is telitalálat érte. Éppen egy vöröskeresztes előadást tartottak a hadirokkantak javára, amikor megszólaltak a légiriadó szirénái. A jótékonysági előadás félbeszakadt, a jelen lévő betegeket, rokkantakat éppen sikerült kimenekíteni, és máris hulltak a Sztálin-gyertyák az épületre és környékére. A színház műhelyeinek udvarára két rombolóbomba hullott. Az épület egyik fala és tetőszerkezete beomlott, úgy, hogy az utcáról be le-

⁸² A borzalom naplója

⁸³ Mondtam is, innen nincs kijárat... Internetes forrás: http://www.szatmar.ro/Mondtam_is_innen_nincs_kijarat/hirek/52987 A letöltés ideje: 2016. június 27.

⁸⁴ 1944. szeptember: Szatmárnémeti és Nagykároly bombázása

hetett látni a színpadra és a nézőtérre. Emberi életben szerencsére nem esett kár.⁸⁵ Néhány nappal későbbi bejegyzésben a nagyváradi székesegyház *Historia domusa* is megörökítette a szörnyű pusztítás nyomait.⁸⁶

Szeptember 17-én kétmotoros román bombázógépek által végrehajtott légicsapást szenvedett el Kolozsvár és a nap folyamán kétszer is Apahida.⁸⁷ Désen a vasútállomást és környékét újabb súlyos szovjet légicsapás érte. A raktárak teljesen kiégtek. Számos halottal és sebesülten számolhatunk. A Szatmár vármegyei Királydarócra 14 rombolóbomba hullott, mely miatt három ház megrongálódott. A Bihar vármegyei Érmihályfalvára hat, Siterre négy, az Ugocsa vármegyei Halmira öt rombolóbomba zúdult. Kisebb épületkárok keletkeztek.⁸⁸ Ugyanezen a napon, az esti órákban a szovjet légierő immár másodízben támadta Szatmárnémetit.⁸⁹ A bombázás következtében többek között a katolikus szemináriumi épületrész kigyulladt, a tüzet szerencsére sikerült eloltani.⁹⁰

Szeptember 18-án ugyancsak Kolozsvárt és Apahidát bombázták.

19-én román kétmotoros bombázógépek célpontja Szamosfalva, Apahida

⁸⁵ Hoffmann Anna: 75 éve bombázták le Szatmárt: rengetegen meghaltak, a város csaknem megsemmisült. Internetes forrás: <https://maszol.ro/belfold/116549-75-eve-bombaztak-le-szatmart-rengetegen-meghaltak-a-varos-csaknem-megsemmisult> A letöltés ideje: 2024. május 1.

⁸⁶ Szeptember 18-i bejegyzés. In: Ezüstös gépmadarak szárnyán érkezett a halál, 38. p.

⁸⁷ Légi háború Magyarország felett 2. 254. p.

⁸⁸ Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben, 307–308. p.

⁸⁹ Szatmárnémeti szőnyegbombázása

⁹⁰ A borzalom naplója

és Dezmér volt.⁹¹ Dést is újra bombázták a szovjetek. Csekély anyagi kárral, de sok sebesülten számoltunk.⁹² Ugyanezen a napon a szovjet légierő harmadszor és egyúttal utoljára támadta Szatmárnémetit.⁹³ A közeli nagytarnai római katolikus templom *Historia Domusa* a légicsapással kapcsolatban a következőket örökítette meg: „A három bombázás olyan rémes és félelmetes volt, hogy még Tarnára is hallatszottak a robbanások, ellátszott a nagy tűz.”⁹⁴ Szatmárnémeti térségében a következő napokban is volt zavarórepülés, és a városon kívüli területekre egy-egy bombát is ledobtak.⁹⁵ Még 19-én Szamosújvárt is bombázták. Az áldozatok száma két halott és egy sebesült volt.

20-án Zilahon a vasútállomást érte légicsapás. Ugyanezen a napon Alkenyér reptere is elszenvedett egy bombázást.

21-én Köröstarjánra négy, Borsra egy rombolóbomba hullott.⁹⁶

22-én a kolozsvári pályaudvar, Pusztacsán, Kolos és Felektető szenvedett el hasonló légitámadást.

23-án és 24-én is támadták Pusztacsánt.

Szeptember 25-én ismét a kolozsvári pályaudvart bombázták.

Október 9-én Szamosfalva pályaudvarát támadták harci repülőgépek, aztán feltehetően november elsején

Brassó városát bombázó Consolidated B-24 Liberator szövetséges repülőgépek 1944-ben (Forrás: Fortepan)

B-17 Flying Fortress szövetséges bombázógépek bevetésén: a brassói olajfinomító bombázása 1944. július 4-én (Forrás: Fortepan)

⁹¹ Légi háború Magyarország felett 2. 254. p.

⁹² Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben, 307. p.

⁹³ Szatmárnémeti szőnyegbombázása

⁹⁴ 1944. szeptember: Szatmárnémeti és Nagykaroly bombázása

⁹⁵ A borzalom naplója, valamint: Mondtam is, innen nincs kijárat...

⁹⁶ Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben, 308. p.

Aradot.⁹⁷ Aradot előzőleg már legalább két alkalommal érte légitámadás, július 2-án és 3-án. Az akciók végrehajtói a 8. és 15. AAF kötelékei voltak. A magyarországi célpontok támadása

⁹⁷ Légi háború Magyarország felett 2. 251. p.

előtt vagy után bombázott dél-erdélyi városok között találjuk még Brassót, melyet négy alkalommal is bombáztak a 15. AAF kötelékei: április 16-án, május és június 6-án, valamint július 4-én. A 15. AAF bombázógépei Temesvárt július 3-án, Orsovát pedig július 22-én támadták.⁹⁸

Végezetül vessük tekintetünket a „másik” oldalra, a Magyar Királyi Honvéd Légierő alakulatainak és ellátó egységeinek észak-erdélyi elhelyezkedésére. 1940-ben a Kolozsvár melletti Szamosfalva volt a székhelye a 2. vadászrepülőezred-parancsnokságnak, és itt állomásozott a 2/II. repülőosztály-parancsnokság a 2/3–4. vadászrepülő-századdal és a IX. közelfelderítő repülőszázaddal. Ugyanitt repülőter-gondnokság is működött.⁹⁹ Egy évvel később a következő változások álltak be: a vezérkari főnök és a honvédelmi miniszter közös alárendeltségében álló, hadseregszintű fővárosi Légierő Parancsnokság alatt találjuk a Budapest–Mátyusföldön települt Gyakorló Repülőezred-parancsnokságot, szervezetileg ez alatt helyezkedett el a 2. vadász gyakorló repülőosztály-parancsnokság, melynek székhelye Szamosfalva, a 2/1. vadász gyakorló repülőszázaddal, alatta pedig a 2. vadász gyakorlatozó repülőüzemi alosztállyal.¹⁰⁰ Ugyancsak 1941-ben tűnt föl Zsibó neve a magyar katonai légügyi térképeken mint a magyar Honvédelmi Minisztérium (HM) Főparancsnokságának alárendelt 4. Repülőüzemanyag-raktár.

A következő esztendő újabb szervezeti változásokat hozott. A budapesti Légierő Parancsnokság alárendeltségében találjuk a 2. repülődandár-parancsnokságot (Debrecen székhellyel), alatta a 2. vadász repülőosztály-parancsnokságot Szamosfalván, s ennek alárendelve a 2/1–2., illetve a 2/3–4. vadászrepülő-századot és a 2. vadász repülőüzemi alosztályt.¹⁰¹ 1943-ban a helyzet a következőképpen változott: a IX. (észak-erdélyi) hadtest területéhez sorolt Szamosfalván állomásozott a 2/1–3. vadászrepülő-század, ezek alatt szolgált a repülőparancsnoki raj a 2. repülőüzemi csoporttal. Ugyanakkor a zsibói 4. repülőüzemanyag-raktárát immár a HM fővárosi székhelyű légügyi főcsoportjának közvetlenül alárendelt Bomba- és Lőszeraktár szolgálatában álló honvédelmi egységként láthatjuk.¹⁰² A legnagyobb változás a sorsdöntő légi háborúk évében, 1944-ben történt, miután a németek megszállták Magyarországot. Ekkor azt kell látnunk, hogy Észak-Erdély a 3. repülőkörzet-parancsnokság területére esett, mely a felvidéki Kassától a Tisza vonalán haladt (Szeged és környezete kivételével), északon pedig ide tartozott a Magyarországhoz 1939-ben visszatért Kárpátalja területe (Ungvár és Munkács környezete) is. Ennek központja Debrecen volt, a Kolozsvár melletti Szamosfalvát azonban „lefokozták” – ettől kezdve mindössze repülőter-gondnokság működött itt. Ugyanakkor egyszerű repülőtéri gondnokságot alakítottak ki több partiumi és kárpátaljai településen, valamint Erdély és a Székelyföld több

⁹⁸ Uo., 254. p.

⁹⁹ M. Szabó Miklós: A Magyar Királyi Honvéd Légierő 1938–1945. Bp., 1999. 6. számú melléklet

¹⁰⁰ Uo., 7. sz. [térkép]mell.

¹⁰¹ Uo., 9–10. sz. mell.

¹⁰² Uo., 11. sz. mell.

pontján.¹⁰³ Azt is tudjuk, hogy az 1942. november 15-én létrehozott Székely Határvédelmi Erők parancsnoksága alá tartozott tanulmányunk szempontjából a X. székely légvédelmi osztály, két üteggel, Ditró székhellyel.¹⁰⁴

III. Utószó

Az ismert számszerűsített adatok tanúsága szerint a második világháborús légitámadások idején, 1944. június 2-a és november elseje között, Nagyvárad esetében a 15. AAF összesen 165 db B-17-es bombázógépe támadta a célpontokat, a ledobott bomba tömege 405,9 tonna volt. Kolozsvárt ugyancsak az amerikai AAF bombázói támadták, a 138 db bevetésre felszállt B-24-es

A hatástalanított angol és amerikai bombák országos gyűjtőhelye Magyarországon, a piliscsabai katonai gyakorlótér, 1945-ben. Előtérben egy angol HC 4000 LB típusú, 1800 kg súlyú légiakna, távolabb 227 kg-os bombák láthatók (Forrás: Fortepan)

¹⁰³ Uo., 13. sz. mell.

¹⁰⁴ Suba János: *Erdély határvédelme 1940–1944*. In: *Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis)*. XXVI. évf. (2016.), 51. szám. 84. p.

gépből 128 bombázta a célpontokat, miközben 281,6 tonna bombát oldottak ki.¹⁰⁵ A többi célpont esetében sem amerikai, sem más szövetségi ledobott bombamennyiségi adattal nem rendelkezünk, de az említett két várost sújtó ismert bombamennyiség már önmagában is megdöbbentő nagyságrendű.

Tanulságos még a bombázott észak-erdélyi városokat napra pontosan áttekinteni. Nagyváradot a következő napokon érte légicsapás: június 2-a, augusztus 25-e és 30-a, szeptember 6-a és a következő napok valamelyike. Kolozsvár gyásznapi június 2-án kívül szeptember 3-a, a 15 és 18 közé eső valamennyi nap, valamint 22-e és 25-e voltak. Máramarosszigetet augusztus 29-én bombázták. Szászrégen augusztus 29-én, 31-én és szeptember 9-én szenvedett légicsapást. Nagykároly máig ható gyásznapja szeptember elseje volt, Marosvásárhelyé szeptember 7-e vagy 8-a. Nagybányát szeptember 14-én sújtották légicsapással. Dés szeptember 14-én, 17-én, 18-án és 19-én volt a szovjet harci repülőgépek célkeresztjében. Szatmárnémetit szeptember 16-án, valamint 17-én és 19-én bombázták.

A teljesség kedvéért még egy körülményt tegyünk hozzá: a háborús hétköznaphoz hozzátartoztak a szövetségesek sajátos propagandaakciói, a röplapszórások is. 1944 nyarán éjszakánként 100–150 angol és szovjet repülőgép is megtette ilyen céllal az utat Jugoszláviától Varsóig – érintve természetesen Észak-Erdély területét is.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Légi háború Magyarország felett 2. 302. p.

¹⁰⁶ Légi háború Észak-Erdély felett 1944-ben, 309. p.

Érdekes adalék, hogy erdélyi – még pontosabban Székelyföldről¹⁰⁷ származó – múzeumi műkincsek légitámadás következtében Kis-Magyarország területén is megsemmisültek. Ilyen tragikus sorsra jutott a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum számos muzeális értékű műtárgya is. A nyár végi román átállás miatt Észak-Erdély magyar katonai kiürítése mellett Herepei János múzeumigazgató 1944. szeptember 2-án Szent-Iványi Gábor főispán és Benedek Ernő főhadnagy közreműködésével egy húsztonnás német tehervagonba rakodtatta be a múzeum 46 ládányi anyagát, melynek kísérői Árvay József, Barabás Jenő, valamint a Csíkszentkirályon csatlakozó Székely Zoltán voltak. A legértékesebbnek ítélt múzeumi tárgyakat azonban egy másik szerelvényel szállították el, melyen kísérőként utazott maga Herepei és családja is. Ez a szerelvény – Désen keresztül – szeptember 16-án érkezett meg rendeltetési helyére, a dunántúli Tolna

¹⁰⁷ A második világháború székelyföldi hadműveleteinek 80. évfordulója alkalmából tudományos emlékülést tartottak Kézdivásárhelyen 2024. augusztus 24-én. A rendezvényt a magyarországi HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum (HIM), illetve Kovászna Megye Tanácsa, Kézdivásárhely önkormányzata és a Centrum Studiorum Egyesület szervezte. A gazdag programból tanulmányunk témájának megfelelően Gondos László, a HM HIM gyűjteményvezetőjének „Légiháború Erdély felett – német, szovjet és román repülőtevékenység 1944 őszén” című előadását, valamint a fent említett Papp Annamária történész, újságíró „1944. június 2. – Kolozsvár bombázása a kollektív emlékezetben és ismeretlen képi forrásokban” című előadását emeljük ki. In: Farkas Orsolya: Nyolcvan éve, hogy Székelyföld a második világháború hadszínterévé vált. Internetes forrás: <https://szekelyhon.ro/aktualis/nyolcvan-eve-hogy-szekelyfold-a-masodik-vilaghaboru-hadszinterere-valt> A letöltés ideje: 2024. december 26.

vármegyei Lengyelbe. A másik vagon tartalma – Kolozsváron keresztül – az Erdélyi Múzeum Egyesület elképzelései ellenére nem maradt helyben, hanem három teherautón – Budapesten keresztül – szeptember 23-án érkezett meg a keszthelyi Balatoni Múzeumba és a Festetics-kastélyba. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem 22 ládányi anyaga is ide került. A Lengyelre szállított múzeumi anyagot is átírányították Keszthelyre. A folyamatokat Darnay Béla keszthelyi múzeumigazgató koordinálta. A szovjet front előretörése miatt a székely és immár a keszthelyi múzeumi anyagot nyugatabbra menekítették – összesen két vasúti vagonban, 1945. január 5-én Zalaegerszegre szállították. A kaotikus állapotok miatt a vasútállomáson hol nyílt pályán, hol mellékvágányon tartott múzeumi értéktárgyakat tartalmazó vasúti kocsikat fegyveresek őrizték. A Zalaegerszeget ért utolsó szovjet légitámadás 1945. március 28–29-e éjjelén történt, melynek áldozatul esett a Székely Nemzeti Múzeum és a keszthelyi Balatoni Múzeum fent tárgyalt két vagonnyi muzeális anyaga is. A vagonok bombatalálatot kaptak, és teljesen kiégtek. A roncsok közül mintegy 24 kg muzeális értékű vas-, bronz- és cseréptöredéket sikerült megmenteni és Keszthelyre visszazállítani. A sorsára hagyott roncsok közül azonban a polgári lakosság is számos múzeumi tárgyat vitt el. Az innen-onnan megkerült műtárgyak egy része Keszthelyre, másik része a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumba került. Közben Erdélyben Herepeit tették felelőssé a sepsiszentgyörgyi múzeumi anyag pusztulásáért – Magyarországon ez szóba sem került, legfelsőbb szinteken is felmentették a vádak alól. Mindenesetre Herepei sze-

mélyes tragédiája, hogy sohasem térhetett vissza Erdélybe.¹⁰⁸

Az 1944-ben erdélyi területek ellen végrehajtott légitámadások számos ismertett várost és jó néhány név szerint ismert vagy azóta már feledésbe merült kisebb települést sújtottak tervszerűen, szándékosan vagy indokolatlanul. Székelyföldnél maradványok, majdnem elfeledett bombázás a Csíki-medencében is történt. Például, amikor Csíkszentmihályt sújtották a szövetségesek légicsapással, a csíkdánfalvi közbirtokosság gyorssegélyt utalt ki a bombakárosult családok megsegítésére.¹⁰⁹

A légicsapások a kortársak emlékezetében kitörölhetetlen nyomot hagytak és a települések arculatán máig ható változásokat eredményeztek. Illusztrálásként a következő példákat hozzuk: Airizer Zoltán közlése szerint a világháború után, de még a kommunista hatalomátvétel előtt, a Kolozsvár bombázásában részt vett néhány amerikai repülő látogatott a városba. Csodálkoztak azon, hogy a pusztítás nyomai még akkor is látszottak. Megbánást nem tanúsítottak, „csupán” parancsot hajtottak végre – mondták.¹¹⁰ Bogdán Kálmán visszaemlékezésének tanúsága szerint Kolozsvárott még az 1950-es évek má-

sodik felében is javában zajlott a romeltakarítás. Ekkor bontották le a bombázás miatt súlyosan megrongálódott ún. Oberding–Pungucz–Edelstein-ház homlokzati maradványait is. Ennek helyére is négyemeletes tömbházat építettek. Az új épület mögött azonban ma is megvan – szomorú mementóként – az udvari szárny eredeti, ma már a semmibe vezető függőfolyója.¹¹¹

A következő megdöbbentő felfedezés is az 1950-es években Kolozsvárott történt. Az egykori Héjjas Szálloda romjait csak ekkor, egy építkezés megkezdése előtt takarították el teljesen. Az egyik csonkán maradt fal ledöntésekor, a romok alól feltáruló pincében négy – egy női és három férfi – személy földi maradványaira bukkantak. Mellettük bőröndök, ruhával. Bizonyára a szálloda vendégei voltak, akik az 1944. június 2-i bombázás következtében az óvóhelyként használt pincében rekedtek, és segélykérő jeleiket senki sem hallotta meg.¹¹² A bombázások után közel nyolcvan évvel később, 2024 májusában is leltek fel nem robbant szovjet repülőbombát Szatmárnémeti belterületén. A száz kg súlyú szerkezetet markológépes és talajegyengetési munkálatok közben találták, majd a helyszínről elszállították és biztonságos helyen megsemmisítették.¹¹³

¹⁰⁸ A Balatoni Múzeum és a Székely Nemzeti Múzeum műtárgyainak elpusztulása 1945-ben. Internetes forrás: <https://ujkor.hu/content/balatoni-muzeum-es-szekely-nemzeti-muzeum-mutargyainak-elpusztulasa-1945-ben#-null> A letöltés ideje: 2023. június 27.

¹⁰⁹ Pál Zoltán történész, középiskolai tanár, csíkszentmártoni iskolaigazgató (Csíkdánfalva) szíves közléséből

¹¹⁰ 1944. június 2. – Kolozsvár bombázása, 144. p.

¹¹¹ Uo., 40–41. p.

¹¹² Vig István közlése. Idézi: Megsebzett Kolozsvár, 40. p.

¹¹³ Egy 100 kilogrammos repülőbombát találtak Szatmárnémetiben. Internetes forrás: <https://maszol.ro/belfold/Egy-100-kilogrammos-repulo-bombat-talaltak-Szatmarnemetiben>. A letöltés ideje: 2024. december 26.

